УДК 502/504:101

«РІО+20» - ШЛЯХ ДО СТАЛОГО РОЗВИТКУ: ОЦІНКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

О.І. Бондар
Державна екологічна академія післядипломної освіти та управління

В статті розглядаються позитивні та негативні тенденції реалізації концепції сталого розвитку протягом двадцяти років. Аналізуються можливості цієї теорії у світлі сучасних екологічних викликів, оцінюються перспективи їх вирішення на Конференції ООН зі сталого розвитку «Ріо+20». **Ключові слова:** сталий розвиток, збалансований розвиток, навколишнє середовище, економіка, зелена економіка

Рио+20 – путь к устойчивому развитию: оценки и перспективы. О.И.Бондарь. В статье рассматриваются положительные и отрицательные тенденции реализации концепции устойчивого развития в течение 20-ти лет. Анализируются возможности этой теории в свете экологических вызовов, оцениваются перспективы их решения на конференции Объединенных Наций по устойчивому развитию «РИО +20». **Ключевые слова:** устойчивое развитие, окружающая среда, экономика, зеленая экономика

"RIO +20" - way to sustainable development: assessment and prospects. O. I.Bondar. The article deals with positive and negative trends of the concept of sustainable development for period of 20 years. The opportunities of this theory in light of current environmental challenges, assessed the prospects for their resolution on the United Nations Conference on Sustainable Development "RIO +20". **Keywords:** sustainable development, environment, economy, green economy.

Вступ

Конференція ООН зі сталого розвитку «Ріо+20» відбудеться у червні 2012 року в Ріо-де-Жанейро за рішенням Генеральної Асамблеї ООН. Через 20 років після історичної зустрічі на найвищому рівні, де концепція сталого розвитку отримала офіційну підтримку, світові лідери знов зустрінуться в бразильській столиці для того, щоб підсумувати здобутки і недоліки на шляху її реалізації та визначити подальші кроки в контексті сучасних глобальних викликів та проблем. Програма конференції буде зосереджена переважно на двох темах: зелена економіка в контексті сталого розвитку і ліквідації бідності та інституційні рамки для сталого розвитку.

Мета публікації – визначити позитивні та негативні тенденції на шляху впровадження принципів сталого розвитку, оцінити їх перспективні можливості як інструментарію на майбутнє. Ми зупинимося переважно на екологічних аспектах цієї концепції, торкаючись економічних та соціальних в міру необхідності, але розуміючи, що всі три складові розвитку взаємопов’язані.

Виклад основного матеріалу

Сталий розвиток визначається як такий розвиток суспільства, що дозволяє задовольняти потреби нинішнього покоління, не завдаючи при цьому шкоди можливостям майбутніх поколінь для задоволення їхніх життєвих потреб, як форма такої взаємодії суспільства і природи, при якій зберігається біосфера та забезпечується виживання та розвиток людства.

Усвідомлення необхідності змін у підходах до процесу економічного зростання відбулося у 70х-80х роках минулого століття. За ініціативи Генерального секретаря ООН була створена Міжнародна комісія з довкілля та розвитку на чолі з Гро Харлем Брундтланд. Комісії було доручено проаналізувати глобальні проблеми у відносинах між природою та суспільством; з'ясувати причини, що спричинили ці проблеми; сформувати відповідні завдання перед світовим співтовариством; запропонувати концепцію та стратегію вирішення глобальних проблем. Фактично, концепція сталого розвитку була прийнята в якості керівного принципу в галузі економіки після доповіді комісії Брундтланд (1987), яка дійшла висновків, що:

- за останнє століття взаємовідносини між людиною і планетою Земля докорінно змінилися – виникла загроза існуванню цивілізації та життя на Землі;
- за останні 100 років темпи споживання і, відповідно, економічне зростання істотно зросли, у виробництво було залучено таку кількість ресурсів, скільки за всі минулі роки існування людства;
- процеси економічного зростання, не узгоджені з можливостями природного середовища, спричинили виникнення негативних тенденцій, які ні планета, ні її населення не зможуть довго витримати;
- економічне зростання руйнує довкілля, призводить до екологічної деградації, а це в свою чергу підриває процес економічного зростання;
- сьогодні регіони світу стикаються з ризиком незворотного руйнування довкілля, який загрожує знищенням основ цивілізації і зникненням живої природи Землі;
- мова йде не про окремі глобальні кризи (екологічну, економічну, продовольчу), а про єдину кризу глобальної світової системи ЛЮДИНА-ПРИРОДНЕ СЕРЕДОВИЩЕ;
- швидкість руйнування навколишнього середовища людини перевищує можливості сучасної науки в їх осмисленні і не дозволяє своєчасно оцінити те, що відбувається, і внести відповідні рекомендації.

Якщо таке економічне зростання триватиме, то через кілька десятиліть неминуча деградація природного середовища, а це в свою чергу призведе до підриву всієї економіки, всієї системи життєзабезпечення Землі [1].

Ми так детально зупинилися на висновках Міжнародної комісії з довкілля та розвитку, тому що вони спонукали до розробки стратегії розв'язання глобальної проблеми і заклали базове підґрунтя в концепцію сталого розвитку. Стало зрозумілим, що зростання темпів економіки не зменшує зростання темпів зубожіння. Суб'єктом підвищення темпів зростання споживання природних ресурсів, перш за все, енергетичних, є промислово розвинуті кра-

їни. Ресурси видобуваються переважно із слаборозвинутих країн, доходи розподіляються несправедливо: 80-90% – розвинутим країнам, 10-20% – країнам зі слабкою економікою. Внаслідок цього 1,5 млрд. осіб щорічно голодують, 1,3 млрд. осіб не забезпечені джерелами питної води, 2 млрд. осіб проживають в антисанітарних умовах. Як видно, економіка і екологія пов'язані одним ланцюгом. Економічне зростання поставило проблему погіршення стану довкілля: забруднення повітря, загибель лісів і водоймищ, тепличний ефект (викиди СО2), зміна клімату, токсичні відходи, спустелювання, зникнення різних видів тварин, виснаження озонового шару атмосфери. Загальним в усіх цих негативних тенденціях є зменшення потужності природного середовища, відповідно зменшення продуктивності ресурсів, що призводить до підриву економічного базису та економіки в цілому. Таке собі замкнуте коло, вибратися з якого старими методами неможливо. Потрібні нові підходи до економічного розвитку. Екологія та економіка мають бути повністю інтегрованими в процесі прийняття рішень не тільки для збереження довкілля, а й для забезпечення соціально-економічного розвитку.

Конференція ООН з довкілля і розвитку «Ріо-92» дала потужний імпульс новим ідеям і принципам. Ці принципи були рекомендовані усім країнам для розробки власних концепцій та програм. Було прийнято низку важливих в екологічному аспекті конвенцій та документів: Порядок денний на XXI століття (Agenda 21), Конвенція про біологічне різноманіття, Рамкова конвенцію ООН про зміну клімату, положення про добровільні лісові принципи та Декларація Ріо.

Більшість міжнародних організацій системи ООН включили в свою діяльність екологічну складову, орієнтовану на перехід до сталого розвитку. Міжнародні бізнесові структури такі, як Всесвітній банк, засвідчили прихильність до стійкої глобалізації, яка «підсилює економічне зростання, піклуючись про навколишнє середовище». Міжнародний валютний фонд виступив із зобов'язаннями «сталого економічного зростання». Всесвітня торгова організація була створена з формальним визнанням взаємозв'язку торгівлі, довкілля та розвитку.

В цей процес включилися також міжнародні неурядові організації: Фонд захисту дикої природи (Worldwide Fund for Nature), Програма ООН з навколишнього середовища (United Nations Environment Programme), Друзі Землі(Friends of the Ears), Oxfam International, а також представники бізнесу: Організація економічного співробітництва та розвитку (Organization for Economic Cooperation and Development), Всесвітня Рада підприємців зі сталого розвитку (World Business Council on Sustainable Development). Було створено Глобальний екологічний фонд, куди направляються цільові кошти для стимулювання країн, що розвиваються, приймати екологічно орієнтовані рішення.

Підключилися до науково-теоретичних розробок питань сталого розвитку міжнародні наукові центри: Міжнародний інститут сталого розвитку, Регіональний екологічний центр Центральної та Східної Європи, Міжнародний інститут прикладного системного аналізу в Люксембурзі, американський Інститут світового стеження (WorldWatch), комісії ООН. Важливим

досягненням стало формування системи вимірів (індексів та індикаторів) для кількісного і якісного оцінювання прогресу на шляху збалансованого розвитку. Головні вимоги до зазначеної системи вимірів – її інформаційна повнота та адекватність представлення взаємопов'язаної тріади складових сталого розвитку. Запропоновані Комісією зі сталого розвитку індикатори складаються з чотирьох груп: соціальні (рівність, освіта, здоров'я, безпека), економічні (економічна структура, виробництво і споживання), екологічні (стан атмосфери, земель, морів, біорізноманіття) та інституційні (рамкові угоди, інституційне будівництво). Так, індекс економічного виміру формується з двох глобальних індексів – індексу конкурентоспроможності та індексу економічної свободи, а ті в свою чергу – з низки індикаторів. Індекс екологічного виміру сформований з 21 екологічного індикатора. Індекс соціального виміру формується шляхом усереднення трьох глобальних індексів: індексу якості і безпеки життя, індексу людського розвитку та індексу суспільства, заснованого на знаннях. Ініціативи Організації економічного співробітництва та розвитку і Міжнародного інституту сталого розвитку, які уточнюють концепцію багатства, капіталу та розвитку були схвально підтримані урядовими установами та організаціями громадянського суспільства на противагу показникам ВВП, які не враховують соціальні та природоохоронні фактори. На жаль, однозначного уніфікованого узгодження цієї системи вимірів поки що не досягнуто, але є певний базис для їх подальшого розширення та вдосконалення на міжнародному і регіональному рівнях.

Важливою подією на шляху втілення принципів сталого розвитку є створення Міжнародною організацією зі стандартизації (ISO) технічного комітету ТК 207 «Управління довкіллям», завданням якого стала розробка системи стандартів. Важливим результатом було прийняття у 1996 р. п'яти стандартів ISO серії 14000, які містили опис елементів системи екологічного управління, вказівки щодо їх застосування та інструкції для здійснення екологічного аудиту. Це сприяло відходу від традиційної економіки.

З 2005 року з'являється новий вектор сталого розвитку – зелена економіка, збільшуються інвестиції в зелені технології. Глобальна економічна криза 2008 року не тільки загострила суть і значення концепції сталого розвитку як системної стратегії виживання та дії, як методологічної основи екологізації та соціалізації світової економіки, а й продемонструвала необхідність значного оновлення її в нових економічних умовах. Відповіддю на цей виклик стало домінуюче панування ідеї зеленої економіки. Новими установками майбутнього економічного розвитку стають низьковуглецева економіка та зелене зростання. Спостерігається впровадження відновлюваних джерел енергії, таких як сонячна та вітрова. Поширюється визнання вартості екосистемних послуг для бізнесу і суспільства. Приклади екорозвитку міст спостерігаються в Північній Америці, Європі, ОАЕ і включають в себе такі функції як збереження водних ресурсів, енергозберігаючі будинки, інтелектуальні мережі з поновлюваних джерел енергії, світлодіодні вуличні ліхтарі тощо. За останні два десятиліття як розвинуті країни, так і країни з економікою, що розвивається, домог-

лися прогресу у зниженні рівня видобутку ресурсів на одиницю ВВП.

За два десятиліття після конференції в Ріо мислення і практичні кроки в галузі збалансованого розвитку активно розвивалися, були закріплені у Декларації тисячоліття, прийнятій ООН у 2000р., підтримані на Всесвітньому саміті в Йоганнесбурзі у 2002 році. Запроваджено звіти про економічні, екологічні та соціальні аспекти ділової активності. Кіотський протокол, що вступив в дію в 2005 році, зобов'язав розвинуті країни світу вживати ефективних заходів для скорочення викидів парникових газів і запровадив Механізм чистого розвитку для країн, що розвиваються. Позитивне значення процесів міжнародного співробітництва в галузі сталого розвитку за цей час полягає в тому, що, незважаючи на складність і суперечливість проблеми, вони стали потужним поштовхом для осмислення і розуміння реалій сучасного світу, загроз його існуванню і шляхів до розв'язання глобальної кризи практичними діями на всіх рівнях. Тема захисту навколишнього середовища набула більш високого авторитету для урядів і бізнесу, ніж це було 20 років тому. Врахування екологічних чинників при прийнятті економічних рішень стало розповсюдженою практикою.

Разом з тим, негативні тенденції на шляху до збалансованого розвитку продовжують переважати. На цьому наголошувалося у доповіді Міжнародного Інституту сталого розвитку від 19 вересня 2010 року [2]. Економічне зростання, що спостерігалося за 20 років, супроводжувалося безпрецедентними витратами ресурсів і матеріалів і пов'язаними з цим екологічними впливами. Велика частина природного світу використовується суспільством, що викликає занепокоєння з приводу здатності природних ресурсів підтримувати таке зростання. Величезний розрив споживання між багатими і бідними виражається сумними цифрами – 80% природних ресурсів, що використовуються, щороку споживають 20% населення земної кулі. Доходи бідних і багатих також демонструють великий і зростаючий розрив – 1% найбагатших у світі людей володіє 40% багатств, тоді як найбідніші 50% мають лише 1% світового багатства. Збільшення споживання у поєднанні зі зростанням чисельності населення означає, що потреби людства за 45 років більш, ніж подвоїлися. Це виявляється у низці тривожних тенденцій – глобальне біорізноманіття продовжує зменшуватися, наприклад, рибні запаси знаходяться на межі краху, 80% світових морських рибних запасів використовуються в повному обсязі, або надмірно [3]. Розвинуті країни не виконали зобов'язань перед країнами, що розвиваються, створюючи атмосферу недовіри. Найбільш розвинуті країни, за винятком Швеції, Норвегії, Люксембургу, Данії та Нідерландів, не досягли мети - виділення 0,7% ВВП на допомогу країнам, що розвиваються. Документи, прийняті на найвищому рівні ООН, не завжди дають чіткі рекомендації по переходу до більш стійкої економіки. На рівні національних урядів зусилля щодо забезпечення сталого розвитку мали місце переважно в галузі економічного планування та ринкових інвестицій таким чином, щоб не порушити загальне зростання. Основною проблемою залишається

недостатня інтеграція трьох основних складових розвитку.

Незважаючи на особливу гостроту екологічних, економічних та соціальних проблем, які постали перед людством, концепція сталого розвитку досі не набула в Україні достатнього поширення, а ухвалені на найвищому рівні документи (Порядок денний на XXI століття, Декларація тисячоліття, рішень Всесвітнього саміту зі сталого розвитку в Йоганнесбурзі (у 2002 році) досі не знайшли належного відображення в інституційному розвитку, державній політиці, національних програмах та економічній практиці.

Ще у 1997 р. було створено Національну комісію зі сталого розвитку при Кабінеті Міністрів України під головуванням першого віце-прем'єр міністра, але цей орган так і не став центром із вироблення державної політики реалізації ідей сталого розвитку. Тому в 2003 році її діяльність було припинено.

В 2009 році з метою сприяння органам виконавчої влади в діяльності, що пов'язана із забезпеченням сталого розвитку національної економіки, постановою Кабінету Міністрів України від 16.09.09 № 997 було створено Національну раду зі сталого розвитку України, яку очолює прем'єр-міністр.

Оскільки в Україні були практично відсутні документи державного рівня стосовно практичної реалізації ідей та принципів сталого розвитку, а саме: Концепція та Національна стратегія сталого розвитку і відповідний Національний план дій, одним з перших рішень цієї ради у 2009 році стала рекомендація зацікавленим органам виконавчої влади, НАН України та громадським організаціям подати на розгляд Уряду узгоджений проект Концепції сталого розвитку.

При цьому слід зазначити, що в контексті переходу до сталого розвитку в Україні уже було здійснено декілька спроб розробки відповідної Концепції - зокрема, два проекти Концепції, розроблені фахівцями НАН України у 1997 та 2006 роках, які так і не були затверджені.

З метою виконання домовленостей у межах підсумкових документів, прийнятих на Всесвітньому саміті зі сталого розвитку (Йоганнесбург, 2002 р.), Кабінет Міністрів України постановою № 634 від 26 квітня 2003 року затвердив «Комплексну програму реалізації на національному рівні рішень, прийнятих на Всесвітньому саміті зі сталого розвитку на 2003-2015 роки». Основними завданнями Програми мали стати ліквідація бідності, впровадження моделей сталого виробництва та споживання, спрямованих на забезпечення життєдіяльності людства, охорону та раціональне використання природних ресурсів, оптимізація ресурсної бази економічного та соціального розвитку. Цією постановою Кабінет Міністрів України визначив, що виконання завдань Програми буде важливою складовою стратегічного планування переходу України до сталого розвитку та інтегрування її в європейське і світове співтовариство, а реалізація рішень, прийнятих на Всесвітньому саміті зі сталого розвитку є одним із пріоритетних напрямів діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади.

Проте реалізація зазначеної комплексної програми з імплементації цілей сталого розвитку на національному рівні була організована та профінансована не належним чином, тому у 2011 році її дія була призупинена.

Найважливішим кроком у формуванні та реалізації державної політики щодо забезпечення сталого розвитку стало прийняття Верховною Радою Закону України № 2818-VI від 21 грудня 2010 р. «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року». Метою Стратегії є «стабілізація і поліпшення стану навколишнього природного середовища України шляхом інтеграції екологічної політики до соціально-економічного розвитку України для гарантування екологічно безпечного природного середовища для життя і здоров'я населення, впровадження екологічно збалансованої системи природокористування та збереження природних екосистем».

Пріоритетами природоохоронної діяльності визначено: підвищення рівня суспільної екологічної свідомості, поліпшення екологічної ситуації та підвищення рівня екологічної безпеки, досягнення безпечного для здоров'я людини стану навколишнього середовища, інтеграція екологічної політики та вдосконалення системи інтегрованого екологічного управління, припинення втрат біологічного та ландшафтного різноманіття і формування екологічної мережі, забезпечення екологічно збалансованого природокористування, удосконалення регіональної екологічної політики.

Важливим практичним інструментом впровадження Стратегії, який враховував сучасні соціально-економічні та суспільно-політичні процеси в державі, а також на глобальному та регіональному рівнях, став Національний план дій з охорони навколишнього природного середовища України на 2011-2015 роки, який було затверджено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 25 травня 2011 р. № 577.

Висновки

Підсумовуючи плюси і мінуси 20-річного шляху до сталого розвитку, бачимо, що проблеми, викладені в доповіді комісії Брундтланд, розв'язанню яких мала сприяти орієнтація на сталий розвиток, не зняті з порядку денного. Термін «сталий розвиток» став «частиною міжнародної лексики, але концепція залишається занадто аморфною, її принципи мають бути чітко визначені і, отже виконані» [2]. Разом з тим, за 20 років поняття «сталого розвитку» від ідеалу, до якого потрібнорухатися, перетворилося в реалістичну концепцію, яка користується широкою підтримкою міжнародних установ, урядів, бізнесу та громадянського суспільства.

Орієнтація конференції «Ріо+20» на вирішення двох ключових питань: екологізація економіки у контексті викорінення бідності та інституційні рамки для сталого розвитку переконує, що на рівні інституцій ООН усвідомлюються ключові завдання сучасності на шляху успішного втілення засад і принципів сталого розвитку. Зелена економіка, як новий двигун економіч-

ного розвитку, сприятиме створенню робочих місць, стане важливим фактором у справі ліквідації бідності. Інвестиції обсягом всього лише 2% світового ВВП у розвиток десяти ключових секторів економіки – сільське господарство, будівництво, енергетика, рибне господарство, лісництво, промислове виробництво, туризм, транспорт, водні ресурси та утилізація відходів нададуть поштовх до переходу на низько вуглецеву та ресурсозберігаючу економіку. Передбачається, що за таким сценарієм, завдяки істотному прогресу в галузі енергоефективності, попит на енергоносії, згідно з прогнозами, зменшиться до 2050 року майже на 40% проти звичного сценарію розвитку. Викиди CO2, пов'язані з енергетикою, знизяться на третину порівняно із сьогоденням. На новому етапі на шляху до сталого розвитку Зелена економіка – це засіб досягнення мети. Вона «має бути заснована на принципах Ріо, а саме, на принципі загальної, але диференційованої відповідальності» [4]. Пропонується розробка інструментарію вимірів глобального прогресу поетапно: 2012-2015 – створення індикаторів і показників для оцінки реалізації, створення механізмів передачі технологій, обмін ноу-хау; 2015-2030 – втілення та періодична оцінка досягнутих результатів; 2030 рік – комплексна оцінка прогресу.

Для ООН, як глобальної та універсальної міжнародної організації, очевидна необхідність інституційних змін для успішного втілення концепції сталого розвитку. З цим пов'язане друге ключове питання, винесене для розгляду на конференції «Ріо+20». Передбачається уточнення місця основних діючих інституцій та створення нових. Планується вдосконалити механізми вертикальних зв'язків на міжнародному, регіональному та місцевому рівнях.

На наш погляд, варто приділити увагу зміцненню інтелектуального базису. Наголошуючи на посиленні технологічного потенціалу, слід також зосередитися на фундаментальних наукових підходах, поглибити розробку теоретичних та методичних аспектів. Враховуючи, що концепція сталого розвитку має міждисциплінарний характер, підхід до проблеми має бути системно-філософським, що сприятиме вивченню моделі в усіх її напрямах: еколого-економічному, соціально-культурному, науково-технологічному та духовно-моральному.

У доповіді Генерального секретаря ООН Пан Гі Муна на підготовчій сесії запропоновані теми для наукового обговорення, які актуальні і в українському вимірі:

- по-перше, необхідне більш концептуальне розуміння того, що стосується зв'язків між Зеленою економікою та сталим розвитком, слід підготувати перелік стратегій та заходів, що пропонуються в рамках концепції Зеленої економіки;
- по-друге, необхідне проведення подальшого аналізу кожного політичного «рецепту» з точки зору його наслідків для розвитку, соціального впливу та розподілу, а також додаткових заходів, в тому числі і в міжнародних рамках, необхідних для інтеграції економічних, екологічних та соціальних цілей. Такий

аналіз варто проводити в конкретних національних контекстах;

- по-третє, поруч з проведенням досліджень на національному рівні необхідно також проводити певну роботу по розробці моделей та сценаріїв з метою оцінки національних стратегій Зеленої економіки і Зеленого зростання у глобальному контексті, враховуючи взаємодію в межах міжнародної торгівлі, інвестицій та передачі технологій.

Україна досить пізно повноцінно долучилася до процесу. Криза стратегії розвитку країни, що затяглася, може відіграти і позитивну роль. Це роль «чистої сторінки», на яку Україна поклала напрацьований світом кращий досвід, досвід гармонізованого, збалансованого розвитку суспільства, у якому добробут людей, навколишнє середовище, природні ресурси та людський капітал, втілений у досягненнях науки, освіти, високих моральних цінностях, - категорії нероздільні, рівнозначні й такі, що взаємно доповнюють і збагачують одна одну.

Вітчизняна наука повинна долучитися до поглиблення теоретичних засад концепції сталого розвитку, науковим кристалізатором якої має бути теорія гармонізації стосунків між людиною і природою на принципах ноосфери нашого видатного співвітчизника Володимира Івановича Вернадського.

Література:

1. Our Common Future / World Commission on Environment and Development. – Oxford, 1987. – 59 p.
2. Sustainable Development: From Brundtland to Rio 2012 / International Institute for Sustainable Development. – New York, 2010. – 26 p.
3. Секретаріат Конвенції про біологічне різноманіття. – 2010. – С. 48.
4. The Future we want/ World Commission on Environment and Development. – New York, 2012. – 58 p.